

УКРАЇНІЗАЦІЯ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА БУДІВНИЦТВА УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКОГО ФЛОТУ У ДОБУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ



Юрій КАЛІБЕРДА,
кандидат історичних наук, завідувач кафедри
гуманітарних дисциплін ДФ ВМУРоЛ «Україна»,
м. Дніпропетровськ

Калиберда Ю. *Українізація як складова будівництва військово-морського флоту у добу Центральної Ради*

У статті розглядається процес будівництва Військово-морських сил Української Народної Республіки доби Центральної Ради шляхом українізації Чорноморського флоту.

Ключові слова: *Чорноморський військовий комітет, Чорноморський флот, Українська Центральна Рада, український військово-морський флот, Військово-морські сили Української Народної Республіки.*

Калиберда Ю. *Украинизация как важная составляющая строительства украинского военно-морского флота в период Центральной Рады.*

В статье рассматривается процесс строительства Военно-морских сил Украинской Народной Республики времен Центральной Рады путем украинизации Черноморского флота.

Ключевые слова: *Черноморский военный комитет, Черноморский флот, Украинская Центральная Рада, украинский военно-морской флот, Военно-морские силы Украинской Народной Республики.*

Kaliberda Yuriy. *Ukrainization as an important component of building Ukrainian Navy during the Central Rada.*

This article discusses the process of building the Navy of the Ukrainian National Republic of times by the Central Council Ukrainization Black Sea Fleet.

Keywords: *Black Sea Military Committee, the Black Sea Fleet Ukrainian Central Rada, the Ukrainian navy, naval forces of the Ukrainian National Republic.*

Лютнева революція 1917 року призвела до краху самодержавства в Російській імперії і надала українському народові реальний шанс відродження власної держави. 7 (20) березня 1917 року в Києві постала Українська Центральна Рада, яка в короткий термін з березня 1917 по квітень 1918 рр., пройшла еволюційний шлях від громадсько-політичної організації до вищого законодавчого органу незалежної держави – Української Народної Республіки (УНР). Політичне керівництво молодій українській державі приступило до розбудови власної армії та флоту.

Особливість військового будівництва в Україні часів Центральної Ради полягала в тому, що цей процес був започаткований і тривалий час проводився «знизу» – внаслідок українського військового руху, який охопив військові частини російської армії та флоту. Масовий характер цього самобутнього національно-демократичного явища примушує представників Центральної Ради надати йому організованого характеру і використати при створенні збройних сил України шляхом українізації частин російської армії та флоту, розташованих на території України. Створення Військово-морських сил незалежної України вимагало українізації Чорноморського флоту.

Одними із перших до проблеми українізації Чорноморського флоту Росії та військового будівництва Військово-Морських Сил України періоду національно-визвольних змагань 1917–1921 років звернулись у своїх дослідженнях відомі українські військові історики на еміграції. Особливої уваги заслуговує розділ «Українська воєнна фльота» відомої праці «Історії українського

війська» (Львів, 1936) [1, с. 433–446], написаний військово-морським діячем Української Народної Республіки С. Шрамченко, а також статті та монографії В. Петріва [2], О. Удовиченка [3], П. Мірчука та ін. [4]. Проте майже повна відсутність в цих працях архівних джерел призвела до певних неточностей та однобокого висвітлення досліджуваних подій та процесів.

Загальна ситуація щодо теми дослідження у вітчизняній історіографії погіршувалася майже повним її замовчуванням або перекрученням висвітлюваних подій з боку радянських істориків. В їх численних працях проблеми будівництва Військово-Морських Сил України доби Центральної Ради з партійно-класових причин згадуються, як правило, фрагментарно та упереджено на загальному тлі агітаційно-пропагандистських успіхів більшовиків у боротьбі за російську армію та флот означеного періоду [5].

З відновленням державності в Україні проблеми українізації та будівництва Військово-морських сил України 1917–1921 років в центрі уваги роботи В. Кравцевича «Украинский державный флот» [6], колективної історичної праці «Військове будівництво в Україні ХХ століття: історичний нарис, події, портрети» (Київ, 2001. – 448 с.), монографій Б. Якимовича [7, с. 148–159], В. Голубка [8], дисертаційних досліджень Л. Зінкевич та А. Лубенця [9], статей С. Литвина [10], О. Мироненка [11] та ін.

На думку багатьох військових істориків Чорноморський флот Росії на початку 1917 року уявляв собою потужну бойову силу, яка мала трирічний бойовий досвід Першої світової війни. В своєму складі він налічував 47 725 матросів, близько 400 різ-

них кораблів, у тому числі 2 нових і 7 старих лінкорів, 3 крейсери, 23 есмінці, 4 міноносці, 15 підводних човнів [8, с. 24].

Головною базою Чорноморського флоту був Севастополь, а найближчими тилловими районами – узбережжя Таврійської і Херсонської губерній. До флоту також входили Севастопольська окрема десантна дивізія з Царгородським, Нахімовським, Корніловським і Істомінським полками, Балтська дивізія морської піхоти у гирлі Дунаю, берегової фортеці Севастополя, Очакова та інших морських міст, 20 гідропланів [11, с. 458].

Командувачами флоту були досвідчені російські адмірали – флотоводці: О. Колчак (до 29 липня 1917), О. Немітьць (до 12 грудня 1917) та М. Саблін (до 4 червня 1918). За своїм складом це був багатовірнісний військовий організм близько 65 відсотків якого становили українці, 28 відсотків – росіяни і менше 7 відсотків – інші національності [11, с. 458].

Підґрунтям для українізації Чорноморського флоту стала діяльність культурно-громадського гуртка «Кобзар», який діяв у Севастополі з 1905 року (керівник гуртка – директор жіночої гімназії В. Лащенко, активні члени – старшини флоту полковник В. Савченко – Більський, інженер М. Неклієвич).

Навесні 1917 року на Чорноморському флоті активізувалась робота українських партій. Уже наприкінці березня у Севастополь та інші міста Криму вони послали своїх представників, які розпочали підготовку до українізації Чорноморського флоту. Підсумком їх роботи стала поява у Севастополі української Ради на чолі з поручником Величком [12, с. 23].

У березні – квітні 1917 року були проведені збори моряків-українців, на яких була



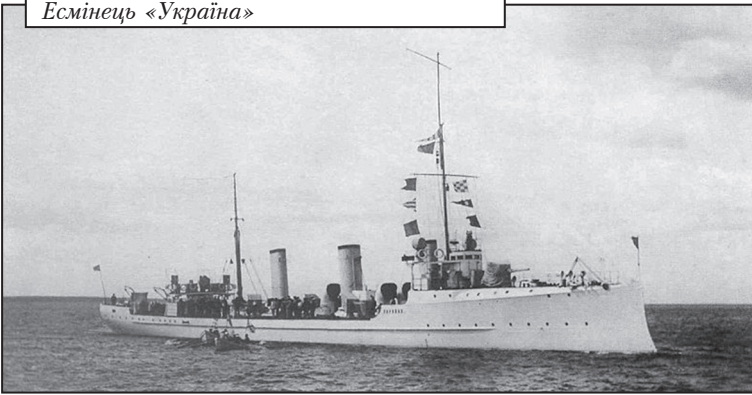
Крейсер «Память Меркурия»

обрана Чорноморська рада (Рада української чорноморської громади). Головою Ради був обраний В. Лащенко, його заступниками були М. Коломієць і М. Пащенко, військову секцію очолив М. Ніклієвич, освітню – В. Савченко – Більський, агітаційну – В. Богомолець. Військовим прапором Ради було малинове полотнище з білим хрестом на ньому.

Наприкінці квітня 1917 року на кораблях «Іоанн Златоуст», «Евстафій», «Память Меркурия», «Ростислав», «Завидний», «Кагул» почали діяти корабельні українські ради [8, с. 49]. Такі ж ради були створені в частинах Севастопольського гарнізону та морської авіації. Організаційну роботу серед матросів української національності розгорнув Військовий клуб ім. кошового Івана Сірка в Севастополі [8, с. 36]. «Союз української молоді» та Український військовий комітет на чолі з доктором І. Луценком в Одесі [13, с. 208], «Українська громада» на чолі з учителем гімназії Клименком в Сімферопольському гарнізоні [14, с. 85–87] та ін. Їх діяльність координував Чорноморський військовий комітет, який підпорядковувався Українському генеральному військовому комітетові (УГВК) в Києві.

19 липня 1917 року УГВК затвердив його статут, згідно якого головним завдан-

Есмінець «Україна»



ням Чорноморського військового комітету було «вжити всіх заходів, щоб мати зв'язок із Центральною Радою, з Українським військовим генеральним комітетом, а також зі всіма українськими військовими організаціями Чорного моря і його узбережжя» [15, арк. 195].

Український військовий рух у Криму сприяв і розгортанню національно-визвольної боротьби кримських татар. При підтримці українців у травні 1917 року в Сімферополі сформувався татарський курінь на чолі з поручником Ібрагімовим [14, с. 87].

Несподівано для українських кіл, вони знайшли собі союзника в особі тодішнього командувача Чорноморського флоту віце-адмірала О. Колчака, який за свідченням безпосереднього учасника тих подій Святослава Шрамченка, в українізації флоту бачив порятунок від повної анархії та розвалу [16].

Завдяки діяльності українських рад, скоординованих Чорноморським військовим комітетом, стихійно розпочався процес українізації Чорноморського флоту. Першою українською частиною на флоті став Севастопольський флотський півекіпаж на чолі з підполковником В. Савченко-Більським [1, с. 434]. Так за підрахунками сучасного вітчизняного дослідника В. Голубка протягом травня – серпня 1917 року була проведена українізація особового складу крейсерів «Пам'ять Меркурія» та «Светланы», есмінца «Завидного», підрозділів

морської піхоти: «Балтійської морської дивізії» Дунайської флотилії та «Спеціальної десантної дивізії» (м. Севастополь) [8, с. 258–259].

Треба зазначити, що український військовий рух заявив про себе і на інших флотах колишньої Російської імперії. На Балтійському флоті був утворений «Український

воєнно-морський революційний штаб Балтійської Фльоти», організаторами якого були старший лейтенант М. Зілинський та лейтенант С. Шрамченко. [7, с. 149].

Діяльність цього штабу призвела до того, що командувач Балтійського флоту А. Розвозов вимушений був дати дозвіл на українізацію міноносця «Україна». В плани українських патріотів входило підняти синьо-жовті прапори на ескадрових міноносцях «Україна» і «Гайдамак» та здійснити перехід в Чорне море. Проте прихід до влади більшовиків у листопаді 1917 року в Петрограді став на заваді виконання цих задумів. Українські ради також почали свою діяльність на Каспійській, Сибірській, Амурській та Північних флотиліях.

Армія і флот Росії в цей період стають об'єктом активної боротьби за вплив різних політичних партій, серед яких помітне місце займають російські більшовики. Як свідчить всесвітній історичний досвід політизація армії та флоту завжди приводить до руйнації та знищення військового організму.

10–27 травня 1917 року в Одесі відбувся I з'їзд Рад робітничих і солдатських депутатів Румунського фронту, Одеської області і Чорноморського флоту, в якому взяли участь близько тисячі чоловік – переважно есери і меншовики. З'їзд обрав Центральний виконавчий комітет – Румчерод у складі 127 членів. Румчерод підтримав Тимчасовий уряд і до листопада 1917 року проводив проросійську політику. 3 грудня

1917 року більшовики розпустили Румчерод, а наприкінці того ж місяця переобрали його виконком, в якому більшість мали більшовики у союзі з лівими есерами.

Більшовики продовжували свою прогерманську політику розвалу Чорноморського флоту, спираючись на ради матроських депутатів, в яких вони мали більшість. Головним більшовицьким штабом стає Центральний комітет Чорноморського флоту – Центрофлот, який у складі 488 представників почав діяти з серпня 1917 року у Севастополі. Центрофлот підтримав Жовтневу революцію і допомагав встановлювати радянську владу в Україні.

Боротьба за Чорноморський флот між політичними противниками загострилась у листопаді 1917 року після приходу до влади більшовиків.

В жовтні 1917 року в Києві було створено Морську Генеральну Раду, звернувшись до якої, представники 3-го Всеукраїнського військового з'їзду вимагали прискорити українізацію Чорноморського флоту. З жовтня по листопад 1917 року національний прапор України підняли більше половини кораблів Чорноморського флоту [2, с. 1176–1177].

6 листопада 1917 року зібрався I Загальночорноморський з'їзд. Незважаючи на те, що з 88 делегатів українці мали тільки 17 представників, вони домоглися від нього прийняття рішення про відправку до Києва для підтримки Центральної Ради відбув загону моряків у складі 700 чоловік [8, с. 124]. Саме цей загін започаткував формування «Окремого морського куреня імені Петра Сагайдачного», який майже весь загинув на вулицях Києва у боротьбі з більшовиками у січні 1918 року [10, с. 55–56].

Українська матроська маніфестація у Севастополі, 1917 рік.



На Чорноморському флоті за час після Лютневої революції та створення УНР відбулися помітні зміни. Почалося перейменування нових кораблів. Так лінкор «Імператор Олександр Третий» став лінкором «Воля», а «Императрица Катерина Вторая» лінкором «Свободная Россия». Крейсер «Адмірал Нахимов» став називатися «Гетьман Богдан Хмельницький», есминець «Незаможний» став називатися «Незаможником», одному з есмінців було присвоєно ім'я «Гайдамак», з'явилися нові кораблі «Україна» і «Кубанець» [6, с. 118].

Процес будівництва Військово-Морських Сил України набуває організованого характеру у грудні 1917 року, коли Центральна Рада затвердила закон «Про утворення Генерального секретаріату Морських справ». З 22 грудня першим військовим міністром УНР стає відомий український політик Д. Антонович (виконував обов'язки міністра до 14 березня 1918 р.).

Після цих подій справа розбудови флоту суттєво поживалась. Морському міністерству вдалося 18 грудня 1918 року затвердити український морський прапор, створити фінансовий і інженерно-механічний відділи міністерства. 29 грудня 1917 року було розглянуто законопроект, а 14 січня 1918 року прийнято «Тимчасовий закон про флот Української Народної Рес-



Лінійний корабель «Воля»

публіки». Згідно цього закону всі кораблі колишнього російського флоту на Чорному морі, як військові, так і транспортні та торговельні, проголошувались флотом Української Народної Республіки [17].

На знак підтримки створення Військово-Морських Сил УНР 22 грудня 1917 року лінкор «Воля» підняв державний прапор України.

Після опублікування IV Універсалу Центральної Ради проголосила російський Чорноморський флот – військовий і транспортний – флотом Української Народної Республіки і поклала на нього обов'язки охорони узбережжя та забезпечення торгівлі на Чорному та Азовському морях. Українська Центральна Рада брала на себе зобов'язання вступити у переговори з іншими чорноморськими республіками щодо поділу торговельного флоту. З 14 січня 1918 року всі військові кораблі повинні були підняти синьо-жовтий прапор. За наказом Центральної Ради український лінкор «Воля» на початку 1918 року після розвалу російсько-турецького фронту на Кавказі евакує з Трапезунду до Севастополя вояків українізованої 127-ї піхотної дивізії [18, с. 116–120].

Проте впровадженню в життя всім цим планам зашкодила українсько-більшовицька війна та активізація антиукраїнських сил у Причорномор'ї. Виконуючи постанови

Раднаркому, більшовицькі організації (Румчерод, Центрофлот та уряд проголошеної 19 березня 1918 року Радянської соціалістичної республіки Тавриди) розгорнули шалену агітацію та кампанію саботажу і політичної диверсії проти Центральної Ради. Показово, що матроси-росіяни, офіцери та більшовики часто виступали єдиним фронтом проти українізації Чорноморського флоту.

Саме в цей період дали про себе знати слабкі сторони українського військового руху: нестача національно свідомих та професійних фахівців, ізоляваність Чорноморського флоту від тих процесів, які проходили в Україні, сильний вплив антиукраїнських сил, відсутність чіткої програми військового будівництва у лідерів Української Центральної Ради.

Негативних наслідків спричинив вихід додатку до «Тимчасового закону про флот Української Народної Республіки», оголошеного 13 березня 1918 року, який скасував обов'язкову службу на флоті. На зміну їй вводився принцип поповнення флоту на добровільних засадах. У результаті масової демобілізації особового складу Чорноморського флоту у квітні 1918 року з усіх суден, що стояли на Севастопольському рейді, укомплектовані командами виявилися лише лінкори «Воля» і «Свободная Россия» та 4 міноносці. Кількісний склад флоту зменшився майже вшестеро [11, с. 460]. Наслідками цих недалекосяжних кроків стала практична руйнація українського флоту.

Наступні міністри морських справ О. Жуковський та О. Греков скасували принцип виборності його командного складу і провели ряд нових призначень, проте час було втрачено. Попри всі заходи, що їх вживав український уряд та морське мініс-

терство, входження Чорноморського флоту до збройних сил Української Народної Республіки залишалось невирішеним. Над Чорноморським флотом нависла загроза захоплення німецькими військами, які після підписання Брестського миру прийшли на допомогу уряду УНР.

20 квітня 1918 року німецькі війська підійшли до Кримського півострова. З метою запобігти цим задумам в. о. міністра військових справ О. Жуковський дав неофіційне розпорядження про створення Кримської групи на чолі з підполковником П. Болбачаном для звільнення півострова від більшовицьких формувань [3, с. 36]. Для організованого прийняття Чорноморського флоту під українську юрисдикцію з Кримською групою рухався і капітан 2-го рангу Мітників. Проте цим планам не судилося здійснитися. Через загрозу з боку німців застосувати зброю болбачанівці вимушені були залишити Крим.

З наближенням до Севастополя передових німецьких частин ситуація в місті набуває драматичного характеру. Це викликало вкрай негативну реакцію на кораблях, що постійно підігрівалася більшовиками, які тепер перетворилися на переконаних «оборонців». Найбільшу «революційність» виявили представники збільшовизованих екіпажів кораблів мінної бригади, що пропанували у відповідь на телеграму Раднаркому РРФСР від 23 квітня 1918 року «битися до останнього набою», а в разі поразки переходити до Новоросійська.

З метою запобігання захоплення Чорноморського флоту німецькими військами, більш стійкі до більшовицької пропаганди команди лінкорів, крейсерів і деяких підводних човнів о 18 годині 29 квітня перейшли на службу українському народові і підняли державні прапори Української Народної Республіки. Про трагічність цієї події говорить і те, що 29 квітня 1918 року був останнім днем Української Центральної Ради. При підтримці німецьких та австро-угорських військ до влади в Україні приходив гетьман Павло Скоропадський.

30 квітня 1918 року 600 кораблів флоту з 3,5 тис. матросів на борту покинули Севастополь, взявши курс на Новоросійськ, де вони намагалися перейти під червоне командування. Частина Чорноморського флоту (7 лінкорів, 3 крейсери, 5 міноносців) залишилися у севастопольській гавані на чолі з контр-адміралом М. Остроградським [19, с. 104].

Отже, можна зробити висновок, що зазіхання німецького командування та руйнівна політика більшовиків зірвали процес утвердження влади УНР над Чорноморським флотом.

Хоча крок підняття українського державного прапора 29 квітня 1918 року і був символічним, але незаперечним є той факт, що саме в цей день вперше в новітній історії відбулося народження українського військового флоту.

ДЖЕРЕЛА

1. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.) / Крип'якевич І., Гнатович Б., Стефанів З. та ін.- 4-е вид. змін. і доп. – Львів: Світ, 1992. – 712 с.
2. Петрів В. Українські збройні сили доби визвольних змагань 1917-21 // Енциклопедія українознавства. Загальна частина: У 3-х т. / Гол. ред. проф. д-р В. Кубійович і проф. Кузеля. Перевидання в Україні. – Київ, 1995. – Т. 3 – С. 1176 – 1181.
3. Удовиченко О.І. Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917 – 1921. – Київ: Україна, 1995. – 206 с.

4. Мірчук П. Українсько-московська війна 1917 – 1919. – Торонто: ліга Визволення України, 1957. – 80 с. Український воєнний флот. 1917 – 1918. – Львів: Укр. вид-во, 1941. – 27 с.
5. Див.: Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник. – Київ, 1987. – 632 с.; Гречанюк Н. Попов П. Моряки Чорноморського флоту в боротьбі за владу Советів. – Сімферополь, 1957. – 134 с.; Голуб П. А. Солдатские масші Юго-Западного фронту в боротьбі за владу Советів (март 1917 – февраль 1918 г.) – Київ, 1958. – 256 с.; Дециньський Л.Є. Революційні події на Південно-Західному, Румунському фронтах і Чорноморському флоту в 1917 – лютому 1918 р. – Львів, 1982. – 286 с.; Октябрська революція і армія. 25 октября 1917 – март 1918 г.: Сборник документов. – Москва, 1973. – 455 с.; Любимчиков М., Болгари П. Моряки-черноморцы в боротьбі за Советську владу на Юге страны (1917 – 1920) // Борьба за владу Советів в Крыму. – Сімферополь, 1957. – С. 112 – 140 та ін.
6. Кравцевич В. Украинский державний флот. – Киев: Край, 1992. – 171 с.
7. Якимович Б. Збройні Сили України: Нарис історії – Львів, 1996. – 359 с.
8. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917 – 1918. Утворення та боротьба за державу. – Львів: Кальварія, 1997. – 288 с.
9. Див.: Зінкевич Л. Розпад російської армії та український військовий рух в умовах національної революції на Україні (березень 1917 – лютий 1918 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук. – Львів, 1995. – 23 с.; Лубенець А. Творення українського військового флоту в добу Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук. – Київ, 1995. – 23 с.
10. Литвин С.Х., Лубенець А.В., Будівництво Українського Військово-Морського флоту у добу Центральної Ради: здобутки та помилки // Воєнна історія – № 2.- С. 54 – 60.
11. Мироненко О. Українізація флоту в УНР // Українське державотворення. Невитребуваний потенціал. Словник – довідник. – Київ: Либідь, 1997. – С. 458 – 462.
12. Моряки в боротьбі за владу Советів на Україні (ноябрь 1917 – 1920 г.) / Сборник документов – Київ, 1963. – 687 с.
13. Липа Ю. Одеська «Січ» // За державність. – Каліш, 1935. – Зб. 5. – С. 207 – 208.
14. Тютюнник Ю. Революційна стихія // Дзвін. – 1991. – № 7.- С. 84 – 96
15. Центральний державний архів Військово-Морського флоту (ЦДА ВМФ) – Ф. Р. – 181, оп. 1, спр. 21, 287 арк.
16. Шрамченко С. Закон про державну флоту та його виконавців // За державність. – 1935. – № 5. – С. 124 – 136.
17. Сергійчук В. Трагедія Українського Чорноморського флоту – 1717 – 1920 рр. // Народна армія, 8-11 травня 1993 р.
18. Биковський Л. На Кавказько – Турецькому фронті. Спомини з 1916 – 1918. – Вінніпег, 1968. – 152 с.
19. Савченко В.А. Дванадцять воєн за Україну. – Харків: Фолио, 2006. – 415 с.